

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ БЕЗБЕДНОСТИ

РАСНИ КОНФЛИКТИ У ПЕРИОДУ КОЛОНИЈАЛИЗМА

ДИПЛОМСКИ РАД

Ментор:
Ненад Путник
Проф. др

Студент:
Милићевић Андреја
80/15

Београд, 2023.

САДРЖАЈ

1. Увод	4
2. Појам друштвеног конфликта	5
2.1. <i>Врсте друштвених конфликта</i>	7
3. Расни конфликти	8
3.1. <i>Изворни корени расизма</i>	11
4. Расизам – наслеђе колонијализма	19
5. Брутална колонијална власт Белгије	20
6. Иберијска машинерија	26
6.1. <i>Однос према урођеничком становништву и култури</i>	28
7. Поједине земље у свом колонијалном походу	32
8. Закључак	34
9. Литература	35

1. Увод

Узроци друштвених сукоба, проистичу како из разлика у интересима и друштвеном положају социјалних и професионалних група, слојева, класа, етничких и верских заједница, тако и разлика у вредностима, циљевима, личностима, образовању, култури и раси. Конфликти су узроковани и садржајем друштвене делатности и конкретним условима живота социјалних група, али и типом политичког система. Осим тога, у раду је разматрано историјско искуство и друштвена пракса који су омогућили утврђивање неких чинилаца који су у позадини конфликтних ситуација, и који делују мотивационо пре свега на индивидуалном, а потом и на групном и ширем друштвеном плану и трансформишу конфликтну ситуацију у отворен сукоб. Ти чиниоци су унутар једног друштва: богатство, власт и друштвени статус.

Расизам, расна припадност, идентитет и међурасни сукоби кроз историју представљају континуирану неисцрпну социолошко - политиколошку и безбедносну тему. У овом раду анализираћемо расне конфликти у периоду колонијализма, који је оставио неизбрисив доказ о злочинима, који су почињени, у највећој мери, над афричким црначким становништвом. У првом делу рада, објаснићемо појам друштвених конфликта, са акцентом на расне конфликти. Како бисмо, уопште, почели са анализирањем расних сукоба, било је неопходно осврнути се одакле потиче расизам и заћи у његове најдубље корене. Такође, анализираћемо на који начин је урођеничко становништво доживљавало освајање одређених земаља Европе и тортуру коју су доживели, односно управу у следећих неколико векова. Размотрићемо како се данас према колонијалном наслеђу односе поједине државе. Један од разлога зашто је значајно изучавати расне сукобе, јесте његова присутност од постанка цивилизације, и да је актуелан проблем који је врло тешко искоренити и данас. Све поменуто узевши у обзир, намеће се мисао да семе расизма одувек постоји, али да бисмо, научени грешкама, могли исто затрети, јер прошлост, заиста, постоји као залог будућности. Наше је једино да свој пут бирамо сами, и све оно што ћемо на том путу сејати и неговати.

2. Појам друштвеног конфликта

Друштвени конфликти представљају једну од основних друштвених појава. Они произилазе из разлика у потребама, интересима и циљевима између појединаца и група, и стога се срећу у свим друштвима, на свим степенима њиховог историјског развоја. Научни приступ овој проблематици дуго је наглашавао деструктивну природу друштвених конфликта, описујући их као нешто што би требало избећи, односно нешто што је неприродно и непожељно, како би се касније уочиле и њихове позитивне, односно конструктивне снаге и могућности да стимулишу развој једног друштва и дају допринос његовој кохезији и интеграцији.

Теоријска претпоставка да су у историји постојала бесконфликтна друштва са потпуном једнакошћу положаја његових чланова показала се неутемељеном, јер чак ни људске заједнице у праисторији – хорде, нису биле потпуно хомогене, због тога што је постојала неједнакост по полу и старости, па самим тим и основ за сукобе. Са развојем друштва од хомогених ка сложенијим заједницама ширило се и поље конфликта. Упоредо са њима, људску заједницу карактерише и сарадња и солидарност између појединаца и група, која се показала као фундаментална одредница друштва, универзалнија од сукоба и захваљујући којој је људски род опстао (Голубовић, З.: *Човек и његов свет у антрополошкој перспективи*, Београд: Просвета, 1973, стр. 54.).

Појам конфликт у својој свакодневној употреби, али и у теорији, ствара извесне тешкоће и неодређености, посебно по питању на шта се он првенствено односи: на стање, процес, (дез)интеракцију, несугласност или антагонизам, исход или решење. Реч конфликт потиче од латинске речи „conflictus” и значи сукоб, судар, борбу, спор, свађу (Вујаклија, М.: *Лексикон страних речи и израза*, Београд: Просвета, 1972, стр. 470.) У литератури постоје различита одређења и тумачења друштвеног конфликта. Разматрање природе конфликта, односно одређивање његове позитивне или негативне конотације на развој људске заједнице, у различитим историјским епохама се мењало.

Комплексност друштвених сукоба уочава се и у различитим ставовима теоретичара. Тако, док за Маркса¹ они представљају основни покретач друштвеног развоја, Кант² их третира као болест коју треба лечити, док

---

¹ Карл Маркс (1818.–1883.) немачки филозоф, политички економиста, историчар и новинар.

² Имануел Кант (1724.–1804.) родоначелник класичног немачког идеализма и по многима један од највећих филозофа свих времена.

Гумпловиц³ и Вард⁴ сматрају да су друштвени сукоби средство „одабраних“ за потчињавање и поробљавање људи, па и целих народа. У теолошким схватањима друштвени сукоби и ратови тумаче се као израз божје воље, односно борба верника против неверника. Овакве ставове заговарао је и један од најутицајнијих патристичара средњег века Августин, а актуелност оваквих схватања је присутна и у савременом свету кроз „цихад“⁵ исламских фундаменталиста. Зоран Видојевић дефинише друштвене сукобе као „борбу између и унутар друштвене групе за остваривање интереса и вредности који су међусобно опречни“ (Видојевић, З.: Друштвени сукоби од класних до ратних, Београд: Радничка штампа, 1993, стр. 77.). Хобс сматра да је човек, по природи, егоистично биће, где нагон за самоодржањем производи у њему тежњу за стицање добара и личне моћи на рачун других, при чему се неизбежно јавља антагонизам и непријатељство које резултира стањем општег сукоба свих против свих. Стварањем јаке државе која силом спутава међусобне конфликте између људи спречавају се негативне последице човекове зле природе (Хобс, Т.: Левијатан, Београд: Култура, 1961. у књизи: Милашиновић, Р.; Милашиновић, С.: Увод у теорије конфликта, Београд: Факултет цивилне одбране, 2004, стр. 17.).

Наведена тумачења друштвених конфликта нису дала свеобухватан одговор на питања овако сложеног феномена чији се појам и суштина могу објаснити једино интердисциплинарним теоријским приступом. Постојећа схватања наглашавају интересе, циљеве и вредности као категорије које леже у основи друштвених конфликта. Иако не постоји универзална дефиниција, постојећи спектар традиционалних и савремених теоријско-истраживачких приступа омогућава разумевање саме природе конфликта која може бити двојака. С једне стране, можемо их посматрати са мање или више израженим негативним предзнаком који се манифестују разним облицима отворених антагонизама, нетрпељивошћу између појединаца и друштвених група који неретко резултирају и употребом силе различитог интензитета, док са друге стране они представљају и конститутивни елемент сваког друштвеног система и чине основу сваке његове прогредирајуће и пожељне динамике.

Друштвени конфликти, различитог облика и интензитета, представљају једну од карактеристичних појава у људском друштву и тему која је окупирала људско размишљање. Било да се јављају у форми сукоба у појединцу, између појединаца, између појединаца и група или између група, различити облици друштвених сукоба обележавају све фазе развоја људског друштва. У основи свих

---

³ Лудвиг Гумпловиц (1838–1909) један од оснивача европске социологије, правник и политички научник.

⁴ Џејмс Вард (1843–1925) енглески психолог и филозоф.

⁵ „Цихад“ означава свети рат код муслимана, чији је циљ експанзија ислама, односно његова одбрана. У тој борби смеју учествовати само одрасли мушкарци, а они који дају живот у њој постају мученици и иду у рај. Видети шире у: Јевтић, М.: *Савремени цихад као рат*, Београд, 1989.

друштвених конфликта налази се сукоб интереса и борба за остваривање одређених вредности. У том смислу можемо рећи да су друштвени сукоби “објективна и универзална појава о којој се може говорити и као о историјској и светској појави (насталој у оном тренутку развоја људске заједнице када је дошло до диспропорције између броја становника и природних извора хране) и као основном обележју савременог света” (Милашиновић, Радомир, М., Милашиновић, Срђан, М., *Основи теорије конфликта*, Факултет безбедности, Београд, 2007, стр. 18.).

Након овог кратког прегледа различитих дефиниција конфликта, даћемо једну радну дефиницију - **Конфликт ћемо дефинисати као сукоб вредности и/или интереса два или више субјеката међународних односа, који се може испољити насилним или ненасилним путем и чији је основни циљ да се ограничи или смањи моћ противника.**⁶

Можемо закључити да тачку сусрета различитих теоријских приступа изучавању конфликта представља прихватање чињенице да је сам појам конфликта оптерећен негативном конотацијом. Друштвени сукоби могу бити, и често заиста јесу, претња базичним друштвеним вредностима и интересима. Они се често виде као појаве које негативно утичу на односе сарадње и поверења и воде ка ескалацији насилног сукобљавања у ситуацијама када је решење могуће постићи и мирним средствима. Сукоби често воде продубљивању већ постојећих или стварању нових подела у друштву. Сматрамо међутим да конфликти у виду свакодневних друштвених сукобљавања ниског интензитета представљају мању претњу опстанку система и могу бити носиоци друштвених промена. Разрешавање конфликта захтева посебне напоре друштва, не само у смислу решавања конкретног сукоба, већ и у смислу поновног успостављања поверења како би дато друштво могло ефикасно да функционише.

2.1. *Врсте друштвених конфликта*

У теорији и пракси су познате многобројне поделе и класификације друштвених конфликта. Свака од ових подела друштвених конфликта

---

⁶ Када се говори о сукобу вредности и/или интереса, треба нагласити да ова два концепта не постоје потпуно независно један од другог, јер наше вредности условљавају наше интересе, као што и интереси учествују у формирању вредносног система. Вредности представљају наша уверења да је одређено понашање или стање пожељно, односно добро или корисно, а интерес представља резултат потребе и подразумева усмереност ка остварењу те потребе. Треба, такође, истаћи и да су ови појмови најчешће субјективни, обликовани „очима посматрача“.

превасходно је одређена критеријумом поделе. У досадашњој теорији, као најчешћи критеријуми поделе друштвених конфликта коришћени су

- учесници у конфликтима (социјалне групе),
- последице конфликта на дати политички систем,
- циљеви страна у сукобу,
- природа конфликта,
- средства која се користе,
- поводи/узроци,
- интензитет, обухват,
- начин одвијања и/или разрешавања конфликта.

Најчешће коришћена подела друштвених конфликта базира се на комбинованом критеријуму учесника и повода/узрока, те се конфликти деле на: класне, националне, политичке, расне и верске. Ова подела има својих недостатака, од којих је најзначајнији непостојање "економских конфликта", односно подвођење свих економских конфликта под класне, што не одговара истини. Категоризација друштвених сукоба у време њиховог избијања и трајања, по правилу је резултат интересне усмерености актера, односно њиховог међународног окружења, које никада није потпуно незаинтересовано за сукоб. Удео интересног утицаја посебно је видљив у оцени узрока који је довео до конфликта, при чему обе стране наводе своје разлоге као легитимне, часне и оправдане. Упркос различитим манипулацијама, са којима се срећемо у пракси, важно је нагласити да је категоризација конфликта веома важан корак у њиховом схватању, али и у адекватном управљању конфликтом, његовим разрешењем и последицама. Имајући изнето у виду, чини се оптималним да категоризацију друштвених конфликта заснујемо на њиховој природи и узроцима. Тако добијамо поделу друштвених конфликта коју ћемо и користити у оквиру овог рада, у којој друштвене конфликте делимо на: економске, националне, политичке, расне и верске.

3. Расни конфликти

Расни сукоби представљају посебну врсту етничких сукоба који су засновани на биолошким, тј. физичким карактеристикама појединих група. Током новије историје, сукоби са расном закулисом се јављају у друштвима у којима је биолошки елемент социјално значајан и представља темељ различитог друштвеног вредновања и статуса. У позадини тих сукоба налазе се расни односи

као „односи који постоје између људи који се разликују према обележјима расног порекла, посебно када те расне разлике уђу у свест међусобно подељених појединаца и група те тако одређују начин на који појединац или групе доживљавају себе као и свој положај у заједници” (*Park, E. R.: Race and Culture, The Free Press, Glencoe, 1950, p. 18*).

Расни односи, дакле, постоје само тамо где људи имају осећај припадности различитим групама међу којима влада неки латентни или манифестни сукоб заснован на биолошкој или културној основи. Расни сукоби су у непосредној вези са схватањем расизма као теорије, односно екстремне идеологије, доктрине и политике. Према тој теорији, између раса које чине људски род (врста хомо сапиенс) постоје дубоке, биолошки условљене разлике, које се не могу прећи; ако и могу, то „мешање раса” крајње је непожељно, те расе треба да живе одвојено, при чему је дозвољено користити и силу да се спречи „кварење” расе. Расизам који су развили антрополози XIX века проучавајући ваневропске примитивне народе (при чему је, у расистичкој интерпретацији, њихова „примитивност” не само културно, већ и биолошки условљена) јавља се у своја два основна облика која су међусобно тесно повезана. Први се заснива на покушају теоријског уобличавања идеје о постојању урођених разлика између расних типова којима се настоји оправдати различитост људи у зависности од њихове расне припадности. Реч је о веровању којим се настоји „научно” доказати неједнакост људских раса, из којег следи и заговарање успостављања односа друштвене, културне и политичке доминације, супериорности, неједнакости и експлоатације (*Aaron Gillette, Racial Theories in Fascist Italy, Routledge, 2002, pp. 24-32.*).

Распрострањенији облик расизма чини идеологија, доктрина и политика која се заснива на неравноправности раса у друштву. У основи те идеологије и доктрине стоји тумачење да се људске расе не разликују само по морфолошким (телесним) карактеристикама већ и по психичким (умним – моралним, естетским и интелектуалним квалитетима), па стога постоје „више” односно „ниже” расе. Захваљујући својим урођеним биолошким својствима „више” расе су супериорније и позване да буду творци људске културе и цивилизације, док су „ниже” због урођених био-психичких својстава осуђене да трајно „каскају” за „вишим” расама.⁷

---

⁷ Д. Јањић напомиње „да се обично претпостављало да је виши степен развоја неке расе лако мерљив неким физичким карактеристикама, нпр. обликом лобање или једноставно њеним волуменом. Прецизнија мерења су међутим показала да битних разлика у величини лобање међу разним расама нема, те да коефицијент интелигенције није повезан с величином лобање. Сам Дарвин је ове теорије одбацивао, указујући да све тзв. расе припадају истој врсти хомо сапиенс), јер се једноставно међусобно укрштају, те да су данас лако видљиве разлике условљене културном, а не природном еволуцијом, која није довела до биолошких промена.” (Д. Јањић, Расизам, Енциклопедија политичке културе, Београд, 1993.)

Расистичка идеологија је претходила и служила као апологија експлоатације, колонијалних и империјалистичких освајања, а доцније и политичке надмоћности над мање развијеним народима и етничким групама. Еволуцијом капитализма и грађанског друштва, од краја XVII века, расизам се трансформише у поткатегорију етничитета, која је у непосредној вези са националистичком митологијом. Заједничко им је то што, у крајњем, чине модалитете и средства идеолошког „оправдавања“, односно прикривања односа доминације и неједнакости владавине унутар „свог“ народа, као и над другим народима, и расама. Расизму и модерној националистичкој митологији, заједничко је и веровање у „посебну повезаност“ по којој је све што се односи на властиту нацију примерено и свето, а „све што је свето тражи жртву“ (Д. Симеуновић), разголићујући тако анатомију негативног и разарајућег расизма. Као „свети народ“ посвећује и тло на коме живи, из чега проистиче да је дозвољено нападати туђу територију, јер припада „варварима“. У расистичкој и националистичкој идеологији појмови „туђе“ и „туђинац“ су и синоними свих негативних тачака пресецања разних стереотипа, предрасуда и страхова. Тако је „туђе“, у расистичкој интерпретацији, увек, насупрот „моме“. Оно је нешто непознато са чиме се не треба ородити, мешати, чак га не треба ни додиривати, јер доводи у питање расну, националну, верску или идеолошку правоверност и чистоту, али и зато што у себи носи и из себе може да посеје непосредно уништење „моје“ расе, и „моје“ нације. Зато би „туђе“ и „туђинце“, посебно другачије боје коже требало уништити и на тај начин доказати своју „супериорност“. Када је реч о периодима друштвених криза, етничко-верских и међурасних напетости и других социјалних латентних и манифестних антагонизама, на нивоу маса (као социјално-психолошка чињеница) стварају се околности за ширу несигурност, што условљава да се категорија „туђег“ појављује као тачка унутрашње кохезије и стабилизовања пољуљаног система вредности и осећања. То су ситуације у којима читаве групе и делови нације постају „мрзители туђег“ док ксенофобија означава стање духа и испољавања страсти у друштвеној средини.⁸ „Долази до пренаглашавања емотивног односа и страстима вођеног деловања према другима што условљава расистичке ескалације и даље учвршћивање националистичких, идеолошких и других порива, митова и предрасуда. То подупире расистичко свођење нације на резултате природног развитка, посебно на везе „крви и тла“ и „природно предодређеног националног карактера.“ (Јањић Д., *Расизам*, Енциклопедија политичке културе, Београд, 1993.). У тим доктринама, заокупљеност је на повезивању, па и поистовећивању језика и расе, без обзира што је језик културна творевина и што се језик и раса развијају независно један од другог. У неким друштвима расизам као идеологија,

---

⁸ Ксенофобија означава страх или анксиозност према странцима или непознатом. Етимолошки реч долази од грчких речи ξένος (ксенос), што значи странац и φόβος (фобос) – страх. Појам се уопштено користи за описивање страха или мржње према странцима, или према људима другачијим од самога себе. На пример, расизам се често описује као облик ксенофобије (Ж. Требјешанин, *Речник психологије, одредница Еугеника, Стубови културе*, Београд, 2001.)

доктрина и политика је, у својим разноврсним облицима, служио различитим интересима, али увек је означавао доктрину друштвене репресије и моралне регресије, која човека па и читаве етничке групе види искључиво кроз његове физичке особине. Та политика и идеологија довела је средином XX века до погрома и физичког уништења читавих етничких заједница (Јевреја, Рома, Словена) и тоталитаризма у његовој наци-фашистичкој варијанти. И данас је, у друштвима састављеним од више раса, иако су сви људи без разлике на расну припадност формално-правно изједначени, расизам присутан и препознатљив у идејама и политици расне сегрегације (одвајања), културне асимилације (од језичке до верске) и друштвеног подвајања уопште. Како напомиње М. Диверже, „заједничка идеологија свих расистичких теорија садржана је у схватању да су једне расе инфериорне према другима по својим способностима.” (Диверже М., *Демократија без народа*, Рад, Београд, 1968, стр.42.)

3.1. Изворни корени расизма

Иако не постоје поуздани подаци који би указали на почетак историје расизма у хронолошком смислу, са сигурношћу се може рећи да расизам, као и ропство (расизам је током историје служио као апологија и идеологија ропства) засновано на етничким или верским мерилима, нису изум Западног културно-политичког круга и цивилизације, нити их је искључиво она спроводила. Почев од древних цивилизација Египта, Кине, Индије, Маја, Астека, Грчке, Јудејског, Монголског и Отоманског царства, ропство и расизам су били један од стубова самих друштвених система,⁹ и имали су својеврсну теоријско-филозофску потпору.¹⁰

Корени нововековног расизма као идеологије и политичке праксе (мада се често везују за креационизам, Дарвинову теорију еволуције и социјалдарвинизам), налазе се, пре свега, у владајућим историјским приликама у Европи XVII века и раним расним теоријама XVIII века. Све до тог периода, расистичке идеје нису биле посебно теоријски прихватане нити обрађиване. Разлози су како у масовним средњовековним сеобама и мешању различитих народа и култура тако и у појави

---

⁹ Расистичко схватање и деловање, у историји забележено је од њеног почетка. Тако су аријевски освајачи Индије сматрали дравидске народе на југу инфериорним, док је Индијски кастински систем све до данас, задржао расну дискриминацију Тамилаца. И стари Кинези, Египћани и Израелци сматрали су се супериорним у односу на друге народе. „Варвари” су инфериорни и у слици старих Грка и Римљана о њима и о себи самима. (W. Durant, *Story of Civilization, The Age of Faith*, Copyright: Will Durant, London, 1960.).

¹⁰ Аристотел, највећи грчки мислилац, теоријски је уобличио схватања да су људи по природи неједнаки, односно да се људи предодређени рабају, једни да буду господари а други робови, основу те поделе чине урођене телесне разлике.

хришћанства и других светских религија које су без изузетка инсистирале на равноправности раса и народа, иако о том питању постоје и другачија мишљења.¹¹

Иако се теоријска мисао није посебно занимала за расизам, он је у политичкој пракси током средњег века и посебно колонијалних освајања био присутан по свим својим критеријумима. Образлажући расним разлозима (стварни разлози су били битно другачији) шпанска краљица Изабела је прогањала Јевреје и муслимане. Нешто касније истим разлозима је образлагано преобраћање афричких црнаца у робове и трговина робљем (у британским колонијама ропство је укинута тек 1834.) као и уништавање домородачког становништва које је у америчким колонијама, касније у САД, била уобичајена пракса све до 1863. године.¹² О екстремности расних погрома говори и „лов, попут оног на дивље звери, који су спроводили европски усељеници над домородачким становништвом Аустралије и који је трајао све док је трајала расна свест Европљана.” (Хараламбос М., *Социологија, Теме и перспективе*, Голден Маркетинг, Загреб, 2002.)

Историјске и политичке прилике XVIII века допринеле су настанку расних теорија, расне доктрине и политике која се материјализовала током XIX и XX века. Заправо, расне теорије постају активан чинилац политике у условима када су се европски народи припремали и до извесног степена реализовали националну државу као заједницу. Идеје расизма су своју еволуцију имале најпре у круговима француског племства, тек потом у енглеском и пруском културно-политичком кругу. Реч је о томе да расизам и теорија расе, у свом у раном облику, настаје и употребљава се као инструмент унутрашњих националних подела од стране француске аристократије у пропадању. За разлику од француске, рани облик енглеске и немачке расне доктрине послужио је као инструмент стварања унутрашњег националног јединства. Тако још у Лутеровом прогласу Немцима, нација означава не само духовну и моралну вредност већ и етничко порекло

---

¹¹ Постоје мишљења да је хришћанска црква подстицала расистичка схватања својим митом о постанку раса од библијских Нојевих синова Сима, Хама и Јафета. Јафет је, према том миту, био љубимац бога и прародитељ беле расе док је Хам, („Проклетство Хамово”) починио страشان грех – видео је свог оца голог – прародитељ црне расе (Прва Књига Мојсијева, поглавље 9). Опширније у: Е. Гиденс, *Социологија*, Подгорица, ЦИД, 1997, стр. 149-152.

¹² Да би се створила Америка, потребно је било скоро 300 година, водити геноцидне ратове против америчких домородаца. Ти ратови окончани су истребљењем, а не поделом моћи. Мада овај податак изазива велика узнемирења, немогуће је замислити постојање САД у случају да су следили један разумнији правац. Јер са америчке тачке гледишта, један разуман компромис, захтевао би да се по речима Т. Рузвелта, један огроман континент остави по страни ‘као забран за дивљач’”. Schwarz, Б.: *Mit o разноликости: амерички водећи извозни артикал*, Социолошки преглед, бр. 1/96, стр. 108.

заједничке крви, а та заједница (племе крви) захтева заједничку државу свих Германа.

Викторијанска Велика Британија је такође имала своју „научно-теоријску основу” везану за ране корене теорије и политике расизма. Енглески расизам се у свом почетку поклапа са епохом колонијалне, касније империјалне експанзије, експлоатације и истребљењем читавих етничких група староседелаца у колонијама (Johanson D., *In Search of Human Origins*, WGBH Educational Foundation, 1994.). За разлику од Француске, у Енглеској и Немачкој, историјске прилике су допринеле да се идеје националне државе и национализам развију без значајнијег конфликта са феудалном – племићком класом. То је било могуће, јер је енглеска властела од XVII века асимиловала више слојеве буржоазије. Процес је доприносио стварању општег идентитета и осећања нације у целини као заједнице. Отуда су схватања и идеје о наслеђивању прихваћена готово непромењено и примењена на цело британско становништво као заједницу порекла, културе и језика. Рађање националног идентитета допринело је да енглески тип теорије расе свој израз нађе већ у сфери политике. Бенџамин Дизраели је први међу енглеским политичарима истицао своју веру у расе и расну супериорност. Политика коју је настојао материјализовати Дизраели значила је да се у страниј земљи успостави ексклузивна каста којој је једина функција била владавина, а не колонизација. За реализацију ове концепције, расизам је био потребан и нужан инструмент у чијој је основи била идеја о „природној аристократији.”¹³ Тако су ране идеје социјалдарвинизма имале видног политичког успеха те је дошло до његовог плодног повезивања са модернијим еквивалентом – еугеником, која се касније развија у својим негативним варијантама десничарске, нацистичке и расистичке еугенике.

Темеље еугенике, као ране англо-саксонске варијанте социјалдарвинизма и расизма, поставио је британски психолог Френсис Галтон који је сматрао да је циљ позитивне еугенике поправљање наследне основе људске врсте подстицањем репродукције најспособнијих представника; а негативне спречавање репродукције неспособних за живот. Мада се Галтон сматра оснивачем еугенике, њене грубе расистичке и нехумане варијанте се могу наћи током читаве историје и у готово свим цивилизацијама.¹⁴

---

¹³ Бенџамин Дизраели био је британски конзервативни државник и књижевник (1804 - 1881).

¹⁴ Тако се у *Старом завету* пише да: Амалекити – безбожни немају потомства – осуђени су на одумирање; Платон у својој Држави такође пише да „владар треба да одлучи ко сме родити децу и колико”; или у *Законима* В: аналогија животињског и људског рађања: „Као што пастири и узгајивачи ‘чисте’ своја стада, тако и законодавац мора ‘чистити’ државу.” Материјализација тих раних идеја наслеђа и „чистоте” била је присутна код Спартанаца који су своју оштећену децу бацали низ стене.

Идеје тзв. негативне еугенике у њеним ултрадесничарским, нацистичким и расистичким варијантама нашле су свој израз у програмима „расне хигијене” почетком XX века у великом броју земаља, како на политичком тако и на теоријском и законодавном плану.¹⁵ „Премда су најстрашније последице еугенике остварене у Немачкој, и мада заслуге за рабање еугеничке идеологије припадају Британцима, права домовина еугенике су у ствари Сједињене Америчке Државе. Колико су Американци еугенику сматрали „својим” пројектом најбоље илуструје изјава еугеничара Ј. де Јарнетеа из 1935. године, који је реализацију нацистичког програма стерилизације коментарисао на следећи начин: „Немци нас туку на нашем властитом подручју.” Тако је први еугенички закон о присилној стерилизацији „дегенерираних” донет у држави Индијана 1907. (Закон о присилној стерилизацији и превенцији „инфериорних” бракова) коју су следиле: Калифорнија и Конектикат (1909); Невада, Ајова, Њу Џерси (1911); Њујорк (1912); Канзас, Мичиген, Северна Дакота, Орегон. Од 1913. до 1914. тридесет држава је донело сличне законе. Сличан став су прихватиле и државе: Британска Колумбија, Канада, Данска, Шведска, Норвешка, Финска и један Швајцарски кантон – Во. Резултати правне регулативе били су: у Калифорнији до 1929. стерилисано је 62255 људи; а током тридесетих година било је између 15000 и 20000 стерилизација годишње.

Идеје расе и расизма у Немачкој су се развиле након Наполеоновог пораза старе пруске војске. Пруски племићи, насупрот оним у Француској, сматрали су да је њихов интерес блиско повезан са положајем апсолутне монархије и тражили су да буду признати као званични представници нације као заједнице. Супротно француском типу теорије расе, као оружја за грађански рат и за поделу нације, немачки расизам створен је у напору да се народ уједини против стране доминације. Аутори немачког расизма нису тражили савезнике изван граница, већ су желели да у народу пробуде свест о заједничком пореклу. Пошто су немачку теорију расе пратили дуго спутавани напори за уједињење бројних немачких држава, она је, на свом раном степену, остала, по мишљењу Хане Арент, блиско повезана са више општих националних осећања да је доста тешко направити разлику између простог национализма и јасно одређеног расизма.

---

¹⁵ Појам расне хигијене, који је сковао Алфред Гротјакхн, подразумевао је процес побољшања и одржавања генетске „чистоће” немачког народа, а остварење је доживео спровођењем осам закона у раздобљу 1933-1941. На основу тих закона у Немачкој је од 1933. до 1939. стерилисано око 320.000 особа. Спровођен је и низ тајних програма, а циљ је био расна чистоћа немачког народа – од програма Т4 где је у раздобљу 1939-1941. еутанизовано око 70.000 људи, преко Лебенсборн програма који је за циљ имао „узгој” расно вредне деце, па све до најстрашнијег – холокауста. Последице расне хигијене видљиве су и данас посебно када су у питању деца из Лебенсборн домова у којима је, према неким проценама, рођено око 12.000 деце. Према: Д. Полшек, *Америчка еугеника, Институт друштвених знаности Иво Пилар*, Загреб, 2002, стр. 5-6.

Међу првим теоријски уобличеним радовима расистичке садржине сматрају се они француског племића Конта де Буленвилијеа ког су порекло и историјске прилике определиле да се успротиви ондашњем револуционарном успону буржоазије. Националне идеје и национализам, определиле су француску монархију тога доба да представља нацију у целини, па је у њој буржоарска класа нашла свог моћног заштитника. Да би обновио примат угроженог племства, Буленвилије је предложио да се племство одрекне заједничког порекла са француским народом, разбије јединство нације и прогласи изворну и зато вечну разлику племића и осталих.¹⁶ Своје идеје, Буленвилије је црпео из тада владајуће доктрине „сила-закон“ XVII века, у којој је идеја силе претварана у освајање, а освајање је играло неку врсту јединствене процене природних квалитета и предности људи и нација. Доктрину коју је засновао Буленвилије је темељио на вечном праву освајања тврдећи да је „Фризија права колевка француске нације“. Буленвилијеова теорија има везе са народима и рабањем националне свести а не са расама. Право супериорног народа заснива на историјском чину, освајању, а не на физичкој чињеници. Буленвилије је тако представник многих племића који нису себе видели као представнике нације, већ као одвојену владајућу касту чија снага има много више заједничког са припадницима „истог друштвеног положаја и ситуације“ неког другог народа него са својим сународницима. Заправо су ти антинационални трендови извршили утицај у миљеу тог времена, а коначно су их апсорбовале нове и изразито расне доктрине у касном XIX веку.

Међу нововековним јасније разрађеним расистичким теоријама сматра се она која објашњава Француску револуцију као кулминацију вишевековног сукоба две расе – гало романске и франацке – француског историчара Огистена Тјерија. Полазећи још од Цезаревих освајања, Тјери је развио тезу да је гало-романска (староседелачка) раса духовно и физички инфериорнија и да чини трећи сталеж (сељаци и трговци), док је Франацка (потомци германске расе) супериорнија и њој припадају племство и свештенство. Стога је револуција, по мишљењу Тјерија, само разрешење вишевековне расне борбе између галоромана и Франака. Мишљење Артура де Гобиноа је било општеприхваћено међу француским племством, коју је развио као пуну историјску доктрину, тврдњом да је открио тајни закон сумрака цивилизација и да је подигао историју до дигнитета природне науке. Свој рад Гобино је отпочео у доба буржоаског краља Луја Филипа, односно у историјским околностима када је племство изгубило политичку и друштвену моћ у налету

---

¹⁶ Буленвилије историју Француске тумачи као историју две различите нације, од којих је једна – германског порекла, покорила староседеоце, Гале, наметнула им своје законе, одузела им земљу и населила се као владајућа класа чија су неограничена права почивала на „праву освајача“ и „обавези поштовања које увек припада јачем“. Много смелије него већина каснијих бранилаца племства, Буленвилије је порицао било какву предодређену везу са тлом; он је допуштао да су Гали били дуже у Француској, а да су Франци били странци и варвари.

националних идеја младе буржоазије. Гобино је тако идентификовао пад племства са падом Француске, затим западне цивилизације, и на крају целог човечанства. Тако је дошао до открића да цивилизација опада захваљујући дегенерацији расе, а да раса пропада захваљујући мешању крви. То подразумева да је у свакој мешавини нижа раса увек доминантнија.¹⁷ Посредством расе, сматрао је Гобино, формираће се елита која може обновити старе прерогативе феудалних породица и то самом тврдњом да се осећају као племићи; прихватање расне идеологије као такве постало би уверљив доказ да је личност „доброг порекла“ (аријевског), да „плава крв“ тече њеним венама а да супериорно порекло подразумева супериорна права. Тако је из једног политичког догађаја, пропадања племства, гроф извукао два противречна закључка – пропадање људске расе и формирање нове природне аристократије.

Гобино је покушавао да стекне и ширу публику ангажујући се у америчком питању ропства градећи на одговарајући начин цео систем на темељном сукобу између белаца и црнаца. Међутим, „успех“ међу „расном елитом“ постигао је тек после Првог светског рата, са успоном нацизма, када су његова дела стекла широку популарност. О значају Гобиноове расистичке доктрине изјаснио се демократа и либерал Токвил пишући му да су његове идеје „вероватно погрешне, а свакако су погубне.“

На сасвим уобличене доктрине расизма XIX века у великој мери су утицале друштвене околности али и настанак дарвинизма као теорије органске еволуције и природног одабирања назване по имену енгл. биолога Ч. Дарвина. Рађање дарвинизма и потом његове друштвено-реакционарне варијанте – социјалдарвинизма, представља важну карику у каснијем теоријском и доктринарном уобличавању идеја супериорних и нижих раса. У доктрини социјал-дарвинизма кренуло се од принципа наслеђа, категорија борбе за опстанак, природног одабирања и прилагођавања, одакле је произашао закључак да човек није у вези само са човеком, већ и са анималним животом; те да постојање нижих раса јасно показује да борба за егзистенцију доминира целим живим

---

¹⁷ За своју расистичку теорију Гобино је у раду Есеј о неједнакости људских раса (1853), инспирацију пронашао у Тјеријевим схватањима и радовима лингвисте Т. Јунга који је, изучавајући лингвистичку сродност језика, развио тезу о индоевропском прајезику. Тиме се развија касније и теза о прастарој етничкој заједници која је говорила тим језиком, и коју 1861. године, немачки лингвиста М. Милер назива „аријевски народ“. Гобино је инсистирао да је најзначајнији фактор у развоју била раса и да су оне расе које су остале супериорне биле оне које су чувале своју „расну чистоћу“. Као изразити непријатељ либералних идеја Гобино је дословно прихватио доктрине XVIII века о пореклу француског народа као и инсистирање на интернационалном карактеру племства. Тврдио је да су европске аристократије потомци савршене, индоевропске аријевске расе, док је трећи staleж остатак староседелачког становништва које су аријевци асимилovali.

светом у којој побеђују супериорније расе. Тако је први филозоф еволуције, Херберт Спенсер веровао да природна селекција доприноси еволуцији човечанства и да резултира вечним миром док су Ваше де Лапуж и Волтман Амон отишли даље развијајући антропосоциологију у којој налазе везу природних закона и друштвених појава. У настојању да докажу „супериорност“ беле расе екстремни социјал-дарвинисти и еугеничари су претраживали чињенице из људске анатомије и понашања, користећи све што су могли да пронађу од мозга до пупака често и фалсификујући податке.¹⁸

Доктрине дарвинизма и социјалдарвинизма су доживеле успех, јер су прибављале идеолошка оружја за расну и класну владавину. Отуда су и послужили као моћно средство за расну и уопште социјалну и културну дискриминацију као и екстремне форме империјалистичких идеологија.

Мада идеје супериорности појединих етничких група у односу на друге прате људску расу од самог њеног почетка, прави расизам, у коме се људска раса делила на „више“ и „ниже“, дошао је до пуног изражаја тек у доба колонијализма, када су европски народи поробили највећи део света и почели да користе домороце као јефтину радну снагу, одузимајући им земљу, имовину, па и саме животе. Пола века након открића и колонијалног освајања Америке (1492) и више од два века пре него што су настале прве расистичке, социјалдарвинистичке и еугеничке теорије, од укупног домородачког становништва остало је свега 12% док је у Мексику преостало само 4%. По проценама историчара, за мање од столећа пошто је Колумбо први пут крочио на континент 95 милиона људи је било масакрирано од стране колонијалиста. Није само домородачко становништво доживело геноцид и институцију ропства засновану на биолошким карактеристикама. Процене су да је од успостављања институције ропства 1619. године, у Америци током наредна три века било преко 15 милиона црних робова. Током овог периода, Европљани су били креационисти – убеђени верници да је

---

¹⁸ У својој књизи *Ever since Darwin*, амерички палеонтолог Стефан Хеј Гулд објашњава тврдње које су дарвинисти износили да би приказали да су неке расе ниже. Тако Карл Вогт 1864. износи: „Одрасли црнац поседује, што се његових интелектуалних способности тиче, природу детета. Нека племена су основала државе, које поседују особену организацију, али што се осталог тиче, можемо слободно да тврдимо да цела раса није, ни у прошлости ни у садашњости, произвела ништа што би допринело напретку човечанства или што би било вредно за очување.“ Француски медицински анатом Етиен Серес је тврдио да су црни мушкарци примитивни зато што су њихови пупкови били на нижем нивоу. Дарвинов савременик, еволуциониста Хавелок Елис је подупрео разлику између супериорних и нижих раса наводним „научним“ објашњењем које гласи: „Дете многих афричких раса је мало ако је и уопште мање интелигентно од европског детета, али док Африканац како расте постаје глуп и тупав, и његов целокупни друштвени живот улази у стање уске рутине, Европљанин задржава много од своје дечије живости“. Француски дарвинистички антрополог Вашир де Лапог је предложио у једном свом раду да су не-беле класе потомци дивљака који нису научили да буду цивилизовани, или дегенерисани представници помешаних класа.

Бог створио људе управо онако како је описано у Књизи постања, што је оправдавало расни однос и дискриминацију на чисто биолошким основама, а тек касније, уобличавањем социјалдарвинизма и еугенизма расизам је добио и теоријско покриће у Америци.

Расна политика у Америци имала је своје теоријске основе и покриће. Истакнутији расистички теоретичар, Хенри Феирфилд Озборн писао је да је „средња интелигенција просечног одраслог црнца слична оној код једанаестогодишњег детета врсте хомо сапиенс“, што говори да црнци уопште нису били људска бића (*Osborn H. F., The Evolution of Human Races, Published C. Scribner's Sons, 1917.*). Биолошки расизам у Америци је имао теоријско покриће и у радовима Медисона Гранта, који је написао да ће мешање две расе отворити пут за појаву врло примитивније расе најниже врсте и да се међурасни бракови стога забране.

Ропство и расизам је пратила и нормативна регулатива државе, посебно на југу где су донесени озлоглашени „Цим Кроу закони“ (погрдно име за црнце), којима црнци нису били третирано као људска бића.¹⁹ И након званичног укидања ропства 1863. године пракса расне поделе је постојала и била је праћена насиљем. Линчовање црнаца је имало свој континуитет тако да је између 1890. и 1901. године, линчовано више од 1300 црнаца (Харун Ј., *Страхоте које је дарвинизам донео човечанству*, Центар за природњачке студије, Београд, 2002.).

Једно од највећих расних истребљивања у историји десило се са ширењем европских досељеника у Аустралију. Аборицини – аустралијски урођеници виђени су као неразвијена људска врста и масакрирани су од стране колониста. Рузден, чувени социјалдарвиниста, 1876. имао је да каже о Аборицинима следеће: „Опстанак најспособнијих значи да је моћ у праву. И ми се тако позивамо и без жалости испуњавамо неумољив закон природног одабирања када истребљујемо ниже аустралијске и маорске расе. И мирно присвајамо њихову очевину.“ А 1890. потпредседник Краљевског друштва Тасманије, Џејмс Бернард вели: „Процес истребљивања је аксиом закона еволуције и опстанка најспособнијих.“ Одатле, закључио је, „нема разлога да претпоставимо да је било било какве кривичне немарности у убиствима и одузимању аустралијским Аборицинима.“²⁰

---

¹⁹ Први закон који је дозвољавао расно одвајање био је примењен у Тенесију 1875. Знаци „само за белце“ и „црнци“ окачивани су свуда. Бракови између различитих раса су били забрањивани. Под законом, одвајање је било обавезно у болницама, затворима и гробљима. У пракси, то је укључивало хотеле, позоришта, чак и лифтове, цркве и школе.

²⁰ Као резултат тих расистичких гледишта почео је ужасан масакр са циљем истребљења Аборицина. Главе Аборицина су стављане на врата станица. Отрован хлеб је даван породицама Аборицина. У многим деловима Аустралије, насељена подручја Аборицина су нестајала на дивљачки начин у току 50 година. Политика према Аборицинима се није завршила масакрима. Многи припадници расе су коришћени као експерименталне животиње. Десет хиљада

Истребљивање Аборицина на расној основи се наставило у XX веку. Међу методима који су примењивани у овом истребљивању било је и насилно одузимање аборицинске деце од својих породица све до 1970. године.²¹

Најекстремнија форма расизма у новијој историји свакако је нацифашизам. Нацистичка идеологија преиначује Гобиноову и друге расистичке теорије, исто као и еугенику Ф. Галтона и прилагођава их својим политичким циљевима у којима долази до изражаја најнехуманија страна људске природе и политике. У основи нацистичке идеологије је схватање да се основне расне разлике и супротности више не исказују између аристократа и простог народа, већ између „чистих“ аријеваца и неаријеваца, пре свега Јевреја и Рома, а потом и Словена као недовољно чистих аријеваца. Насупрот Гообиновим тврдњама, аријевци чине већину, док су неаријевци мањина која омета биолошки, културни и општи развој аријеваца, антрополошки их квари и дегенеришу те их стога треба истребити. Оваквој „доградњи“ нацистичке идеологије и политике допринео је умногоме Х. С. Чемберлен, истичући Немце као најчистији део германске аријевске расе. У свом делу „Темељи двадесетог века“ он је истицао: „Тевтонци (старо немачко племе) душа су наше цивилизације. Значај сваке нације, мерен живом моћи данашњице, сразмеран је учешћу истинске тевтонске крви у њеној популацији.“ (М. Диверже, *Демократија без народа*, Рад, Београд, 1968, стр.46.)

4. Расизам – наслеђе колонијализма

Грађани афричког порекла су, у већини земаља, најупадљивија мањина. Недовољно се, међутим, зна како се та група грађана носи са расизмом и дискриминацијом, која је у сталном порасту. Своје колоније имали су и стари Грци, Феничани и Римљани, али се колонијализам у правом смислу речи развија са великим географским открићима од стране Португала и Шпаније, а касније га читав низ западноевропских земаља развија и усавршава до те мере да је успео да опстане у својој сировој и окрутној експлоататорској форми све до друге половине XX века.

Много земаља Европе носе терет колонијалног наслеђа које је окарактерисано насиљем, експлоатацијом, расизмом и дехуманизацијом. У својој књизи „Извори тоталитаризма“, Хана Арент наводи да су се две нове технике политичке организације, тј. владавине над народима откривене управо у

аустралијских Аборицина је послато бродом британском музеју са циљем да се види да ли су они били или не „недостајућа карика“ у прелазу од животиња до људских бића. Ј. Харун, *Страхоте које је дарвинизам донео човечанству*, Центар за природњачке студије, Београд, 2002.

²¹ Према писању *Philadelphia Daily News* из 1997. год, од 1910. па до 1970. године, око 100 000 аборицинске деце је узето од својих родитеља. Аборицинска деца светле коже су узимана и давана белим породицама на усвајање. Деца тамне коже су стављана у сиротишта.

Африци. Реч је о раси и бирократији. Корени расизма као државне политике су посејани захваљујући похлепи и осећају некажњивости који су бели досељеници имали приликом освајања Африке. Европа је победила Хитлера и Мусолинија чије режиме можемо назвати „плодовима расизма“; али корени расизма су остали нетакнути, закопани дубоко у никада оспораваној империјалној прошлости. Баш као и природа, и расизам се регенерише и то управо из свог империјалног корена. Империја узвраћа ударац у радовима Нила Фергусона (*Empire: How Britain Made the Modern World*), Ендрју Робертса (*A History of the English-Speaking Peoples Since 1900*), Ника Лојда (*The Amritsar Massacre: The Untold Story of One Fateful Day*) који у својим радовима пишу у викторијанском стилу описујући колонијалисте као осебујне личности, боеме – док на губитак колонија гледају са сетом, констатујући апатију и губитак жеље европских елита да владају. Жртве империјалне тираније се ретко спомињу, а Ник Лојд иде чак толико далеко да готово окривљује индијске жртве масакра у Амрицару за манипулацију и уношење немира у британско друштво.

5. Брутална колонијална власт Белгије

Белгију можемо окарактерисати као „скривену“ колонијалну силу. С обзиром да је Белгија колонијална сила неупоредиво мање снаге у поређењу са нпр. Француском или Великом Британијом, а није ни пионир колонизације као Шпанија и Португал, њена улога у свеукупном империјалном поретку често остане занемарена. Од тренутка од када је основана као модерна држава (1830./1831.), Белгија је морала да буде стриктно неутрална земља. Белгијанци су се определили за државно уређење у облику представничке демократије. Иако је у питању била „елитистичка демократија“, овакав тип уређења је и даље био реткост с обзиром на то да су посланици имали велике могућности да ограничавају моћ монарха. Белгија се веома брзо развијала и била друга индустријска сила Европе. Главни подстицај развоју су били бројни споразуми о слободној трговини и веома либерализована економија. Управо карактеристике Белгије као државе су спутавале њене ране колонијалне амбиције. Неутралност је ограничавала могућност Белгије да уђе у било какав озбиљнији сукоб са другим колонијалним силама. Због малог броја становника није постојао емиграциони притисак и жеља људи да се у већем броју иселе у колоније. Морнарица и војска Белгије су биле превише мале да би могле да обезбеде логистику и безбедност већих колонија, тако да су се Белгијанци определили само за успостављање малих трговачких испостава. Поред ових интерних фактора, рани колонијални покушаји краља Леополда I нису били успешни ни због болести која је погађала досељенике. Тако су редом пропадали колонијални поседи Санто Томазо у Гватемали (1840.-1855.), Санта Катарина у Бразилу (1842.-1875.) и Рио Њуњез (1849.) на обалама данашње Гвинеје (Конакри). Најозбиљнији покушај је био

Санто Томазо који је у свом зениту имао око 2000 колониста. Међутим, колонија је брзо пропала услед оболевања становника и незаинтересованости белгијске круне и владе. Друге две колоније су биле покушај трговачких испостава. У каснијем периоду за време краља Леополда II (1835.-1909.) Белгијанци су имали много више успеха у свом колонијалном подухвату. Белгијски стил колонијалне владавине није имао никакву филозофску (теоријску) подлогу као што је то био случај са француским или британским колонијалним моделима. Уместо тога, белгијски модел се састојао од само две компоненте: 1) јачање улоге католичке цркве, 2) успостављање бирократског апарата како би се омогућила што ефикаснија експлоатација територије од стране белгијских компанија (Markovitz, Irving L. (1977): *Power and Class in Africa*. Englewood, New Jersey: Prentice Hall Inc.). Белгијанци су пропагирали западњачки стил живота (хришћанска вера, моногамија и др.); гушили су све локалне начине организовања и нису били заинтересовани за било какву заступљеност локалних становника у белгијским институцијама. Били су директни и бескомпромисни у својим настојањима да максимизирају профит кроз ефикасну експлоатацију. Њихов циљ била је „детрибализација“ колонија и сламање било каквих локалних ауторитета. С обзиром на релативно мали број становника унутар саме Белгије колонијалне власти су почеле да обучавају радну снагу унутар колонија. Ипак, радило се само о обуци за најједноставније послове. Белгијанци нису поновили „грешку“ Британаца који су школовали људе из колонија на својим универзитетима да би се они касније вратили у колоније и повели борбу за ослобођење. Може се рећи да је ова политика била донекле успешна пошто је, за разлику од Кваме Нкрумаха који је био високо образован, Патрис Лумумба био тек обичан поштар (иако не мање инспиративан). За разлику од Енглеца и Француза који су школовали одређен број људи из колоније на својим универзитетима, Белгијанци су грађанима Конга оставили само један правац социјалне мобилности – католичку цркву. То је била једина образовна установа која је функционисала. Међутим, ширење хришћанске мисли није био једини задатак цркве. Класично католичко образовање имало је задатак да подстиче дисциплину и потпуно поштовање ауторитета. На тај начин се смањивала шанса за побуњеничке активности усмерене против колонијалне власти. Белгијска администрација је доносила све колонијалне законе без икакве расправе и уважавања локалног мишљења; то је чињено директно краљевим декретом. Тек 1957. године, услед напетости коју је произвела независност Гане, опредељивана су одређена средства за колоније и лансирани су наративи о еманципацији колонија како би се успорио њихов пут ка независности.

Леополд II је до Конга дошао искористивши сукоб великих сила које нису могле да се договоре око колонијалне расподеле, пре свих Британије и Француске, али су у сукоб били укључени и Немачка и Португал. Краљ се такође служио и неконвенционалним методама, сплеткама и димним завесама у виду хуманитарних и филантропских алибија. Водио је озбиљне пропагандне кампање и подмићивао новинаре у циљу манипулисања домаћим и међународним јавним

мњењем. Током 1870-их једине информације које су долазиле у Европу о централној Африци стизала су од неколицине истраживача ентузијаста. Краљ је искористио управо ову чињеницу. Његов први корак у остваривању плана везаног за Конго било је организовање географске конференције о Конгу 1876. године. Као своју улазну карту у Конго Леополд II је изабрао науку. Ветар у леђа дао му је Стенлијев повратак са спектакуларне транс-афричке експедиције²².

Свог поседа у Конгу Леополд II се домогао 1885. године након Берлинске конференције; назвао га Слободна Држава Конго и њоме је управљао лично све до 1908. године. Ово је било остварење сна за краља с обзиром на то да Белгија као метропола има површину од око 31.000 km² док је у Конгу краљ контролисао територију величине 2.350.000 km² која је око 75 пута веће од саме Белгије. Белгијска држава је дала дозволу Леополду II да постане краљ Слободне Државе Конго под условом да Белгија никад не мора да доприноси финансирању Конга. Како би Слободна Држава Конго опстала, краљев режим је експлоатисао земљу на бруталан начин²³. Тај систем је био познат под називом *Raubwirtschaft* (у преводу на српски „пљачкашка економија/делатност“ или на енглеском познат и као *Red rubber* – црвена гума²⁴). Разлог за овакву експлоатацију је била огромна важност гуме (након 1896. године) у аутомобилској индустрији која је тада започела свој успон. С обзиром да је већина прихода у Конгу остварена извозом сировине неопходне за производњу гуме, створен је систем како би се максимизирала њена експлоатација. Присилни рад је представљен као вид пореза. Становништво Конга је убрзо прерасло у робовско друштво, а белгијске компаније су почеле да врше присилно пресељење становништва на оне локације где је радна снага била неопходна за сакупљање сировина за израду гуме. Дужина службовања и третман радника уопште нису били регулисани законом већ је то остављено на произвољно одлучивање локалним шефовима (Stengers, Jean (1969): "The Congo Free State and the Belgian Congo before 1914". In Gann, L. H.; Duignan, Peter (eds.). *Colonialism in Africa, 1870–1914. I. Cambridge: Cambridge University Press. pp. 261–92.*).

О функционисању система за прикупљање гуме бринула се колонијална милиција *Force Publique*. Ова милиција је оформљена 1885. године. Чинили су је бели официри и црни војници из других територија као што су Занзибар, Нигерија, Либерија, али и из неких регија Конга као што је Бангала. Најозлоглашенији су били људи које су звали Запа Зап, припадници Songye

---

²² Стенлијева експедиција је трајала од 1874-1877. Он је прешао 11.000 km од Занзибара до Боме истражујући Викторијино и језеро Тангањика као и реке Конго и Луалаба.

²³ Конго је за белгијску економију био јако важан у одређеним секторима: гума, слоновача, бакар, кобалт, цинк, калај и злато.

²⁴ Овај израз је популаризовао Едмунд Морел (Edmund Dene Morel) новинар који је написао истоимену књигу. Наиме радници су да би добили тражену сировину морали да шмирглају и љуште кору дрвета. Како нису имали адекватну опрему, руке су им углавном крвариле, па стога црвена боја из назива заправо представља њихову крв.

етничке групе који живе на истоку провинције Касаи. Они су претраживали локалне заједнице у потрази за радницима. Овај систем је био праћен великом дозом свирепости и бруталности. Вероватно највећи израз те бруталности представљало је одсецање шака и подлактица. Разлог ове бруталне праксе било је правдање трошкова муниције, односно спречавање припадника колонијалне милиције да шверцују скупу увозну европску муницију и користе је у приватне сврхе. Тако су војници морали да донесу једну одсечену руку за сваки испљени метак. У теорији свака одсечена рука значила је рационално употребљен метак; али у пракси, војници су штедели и препродавали муницију а насумичним жртвама су секли руке како би оправдали украдене метке. Убрзо је морбидно колекционарство одсечених руку постало предмет сукоба међу локалним заједницама које су се међусобно истребљивале у намери да обезбеде „залихе“ одсечених руку када наиђе патрола Force Publique. Такође и колонизатори су били веома мотивисани, јер је испуњавање квота значило и скраћење службе за Европљане и њихов бржи повратак у Европу па су и они охрабривали колонијалну милицију да буде ефикасна по сваку цену. Како би додатно мотивисала раднике компанија Абир је упражњавала праксу киднаповања чланова породица радника како би их мотивисала да скупљају додатну количину сировине за гуме. Заробили би чак и поглавицу села које је каснило са испоруком. Постоји извештај да се у јулу 1902. у притвору налазило чак 44 поглавице. Систем отмица је у потпуности институционализован и легализован, а компанија је чак издавала званичне дозволе за киднаповање колонијалној милицији (*Renton, David; Seddon, David; Zeilig, Leo (2007): The Congo: Plunder and Resistance. London: Zed Books. ISBN 978-1-84277-485-4*).

Процене укупног броја жртава у Леополдовој слободној држави и данас су предмет спорења, варирају од 6-20 милиона људи. Као релевантну узимамо процену Дејвида Хочхилда и Јана Вансине од 10 милиона жртава. Они тврде да је драматичан пад популације у Конгу резултат комбинације убијања, глади²⁵, исцрпљености тешким радом, болести и падом наталитета. (Hochild, Adam (1999): *King Leopold's Ghost: A Story of Greed, Terror and Heroism in Colonial Africa*, London: Mariner Books, page 127-130.) (*Vansina, Jan (2010): Being Colonized: The Kuba Experience in Rural Congo, 1880–1960 Madison: University of Wisconsin Press. ISBN 978-0-299-23644-1*.)

Злочин који је посебно потребно издвојити јесте формирање дечијих кампова (можда је боље рећи логора) који су се састојали од сирочади која су одлазила у католичке цркве осниване од стране мисионара. Међутим, третман у овим камповима је био лош. Деца су умирала од неухраћености, болести и дуготрајног путовања из унутрашњости ка колонијама.

---

²⁵ Експлоатација гуме индиректно је изазивала nestaшице хране и глад већих размера у одређеним деловима Конга јер је удаљавала раднике од својих усева.

Широм Европе су кружиле гласине о злочинима који се дешавају у Конгу. Амерички политичар Џорџ Вашингтон Вилијамс, један од афроамеричких првака у годинама након Грађанског рата, писао је отворено писмо Леополду II и америчком сенату али његово писмо није имало велики одјек. Први политички проблем и осуда Леополда II било је вешање Чарлса Стоукса, Британца који је радио за Немачку јер је прекршио трговински монопол који је увео краљ. Овај догађај је подстакао истраживачке новинаре оног времена Вилијама Стида и Едмунда Морела да детаљније истражују мрачне тајне Леополда II и против њега покрену прави медијски рат. Леополд је био веома љут, како сведоче савременици, не толико због бруталних злочина који су почињени у његово име и за његов рачун, већ због осуде и лошег публицитета које су те приче стварале. На оптужбе је одговорио контра-пропагандом, потплаћујући новинаре и чак оснивајући властити часопис који би бранио њега и његову политику у Конгу. Краљ никада није показао кајање. Није имао ништа против присилног рада, сматрао је то легитимним средством. Оптужбе о одсецању руку је сматрао лажним и апсурдним, често се бранећи да су управо руке становника Конга за њега највредније мислећи на радну снагу неопходну за прикупљање гуме.

Након бројних скандала и већ нарушеног здравља монарха, белгијска држава је преузела контролу над Конгом 1908. године усвајањем закона познатог као „Колонијална повеља“. На тај начин је стављена тачка на Леополдов апсолутизам. Када је држава Белгија прузела контролу од краља, званични циљ колоније у Конгу постало је рационално експлоатисање у интересу Белгије, уместо досадашњег *Raubwirtschaft* система који је користио само краљу. За становнике Конга, међутим, мало тога се променило. Експлоатација је и даље наметана становништву кроз присилан обавезни рад и кроз присилно засејавање одређених култура које су биле неопходне Белгији. У суштини, држава је експлоатисала ефикасније, модерније и за нијансу мање брутално од краља.

Без обзира на огромну зараду коју је Конго омогућио Белгији квалитет живота у Конгу се подизао веома споро. Кампање основног образовања почеле су тек 1920-их. Први универзитет у Конгу, Лованиум универзитет у Леополдвилу, основан је 1954. године и тек тада су Конгоанци имали прилику да стекну високо образовање. Здравствени услови за локално становништво побољшали су се тек након Другог светског рата. Иако је последњих петнаест година белгијске владавине у Конгу било најбоље свеукупно гледано: плате радника су се повећале као и реална куповна моћ, здравствени и комунални систем су драстично побољшани. Међутим, све то је било прекасно и премало. Ипак, пре пада колонијалног поретка, али и до данашњег дана, белгијске власти су наводиле ова достигнућа како би оправдали своје колонијалне активности.

Свака дебата о броју мртвих у Конгу за време белгијске владавине је изазивала огромне и оштре реакције јавности. Иако већина историчара оповргава тезу да се ради о геноциду у ужем смислу, они су једногласни у осуди јасних убилачких намера режима Леополда II. Хочилд га је назвао једним од највећих покоља у људској историји. Према белгијском историчару и писцу Дејвиду ван Рејбруку „то је била масовна гробница, покољ запањујућих размера који није био намеран, али је могао бити препознат много раније као колатерална штета перфидне политике експлоатације“.(*Van Reybrouck, David (2014): Congo: The Epic History of a People, London: Fourth Estate. ISBN 978-0-00-756290-9.*) Страдање је свакако било у размерама Холокауста, али злочини почињени од стране Белгијанаца не могу бити окарактерисани као геноцид услед техникације у самој дефиницији геноцида. Наиме, злочини Белгијанаца нису били систематични, није постојала намера о уништењу локалне популације која је кључни аргумент да се неки злочин прогласи геноцидом. Уништење локалне популације није био циљ већ само средство доласка до профита. Многи смртни исходи су настали услед немара Белгијанаца који нису били заинтересовани да сузбијају епидемије или да асистирају приликом неке природне катастрофе. Иако је по својој бруталности режим присилног рада био једнако смртоносан, можда чак и бруталнији од геноцида, ипак се од њега разликује. С обзиром на чињеницу да формално-правно злочини Белгијанаца не могу бити проглашени геноцидом, то је утишало расправу о одговорности Белгије за те злочине.

Поред политичке одговорности, још већи проблем представља главни ток белгијске културне мисли који још увек није деколонизован. Еклатантан пример неуспеха деколонизације културе је Краљевски музеј Централне Африке у Тервурену. Леополд II је музеј направио у жељи да представи своју цивилизаторску мисију и економска достигнућа домаћој и међународној јавности. Од самог почетка стална поставка приказивала је етнографске објекте, препариране животиње и различите извозне артикле из Конга као што су кафа, какао и дуван. Међутим, и после Леополда музеј је остао нем у погледу мрачних страница белгијске историје у Конгу. Улазећи у музеј посетиоци су и даље могли да виде призоре који говоре о сусрету супериорне европске културе и технологије и примитивних афричких домородаца. Централни мотив музеја је Белгија која доноси цивилизацију, сигурност, добробит, прогрес и просперитет у Конго. У музеју се посвећује велика пажња белгијским жртвама у Конгу, док су конгоанске жртве готово потпуно занемарене. Африканци су приказани као примитивна створења окружена лепотом и мистериозношћу предивних афричких пејзажа. Статуе Леополда II и даље су присутне свуда у музеју.

6. Иберијска машинерија

Португал и Шпанија биле су прве европске силе које су успеле да освоје и задрже огромне колонијалне поседе у различитим деловима света. За Португал се каже да је најстарија и најдуговечнија европска империја с обзиром на то да је освојио Сеуту давне 1415. године и од тада па све до повлачења из Макаоа 1999. године, односно стицања независности Источног Тимора 2002. године имао колонијалне поседе. Са друге стране, Шпанија се сматра првом истинском глобалном империјом. Од открића америчког континента 1492. године, па до губитка њених последњих колонија 1898. године (Куба, Порторико, Гвам и Филипини), Шпанија је важила за једну од најутицајнијих империја у историји човечанства. Тако је Шпанија између 1580. и 1640. године имала поседе у Северној и Средњој Америци, Јужној Америци, Европи, Африци, Индијском потконтиненту и на Филипинима.²⁶ Обе земље стекле су огромно богатство захваљујући злату, сребру, рудном и другом природном богатству које су изабљивале у својим колонијама, уз употребу јефтине радне снаге – афричких црнаца и индијанских народа.

Португал и Шпанија оставили су огроман културни, политички, економски и језички траг у својим бившим колонијама. Захваљујући њима, шпански и португалски језик су једни од најраспрострањенијих језика савременог света, а римокатоличка вера, коју су конкистадори и бандеирантеси са собом доносили, данас је једна од водећих светских религија. Мишљења о последицама колонијализма ове две земље и данас су подељена – како у њиховој домаћој јавности, тако и у земљама које су пре или касније стекле независност од Португала и Шпаније. Према једнима, иберијске земље су новооткривене народе описмениле, покрстиле, технолошки унапредиле и сачувале од међусобног истребљења. Други тврде да су Португал и Шпанија одговорни за вишевековна убиства урођеника (понекад равна геноциду), експлоатацију њих и њихових природних ресурса, расизам, те за насилно и нехумано покрштавање и затирање локалних верских и културних обичаја.

У случају Португала пресудну улогу имао је Енрике Први Морепловац, владар који је модернизовао португалску флоту²⁷, ударио темеље португалској картографској школи и био веома расположен за истраживање нових територија.

---

²⁶ Филип II, један од најславнијих шпанских владара, истицао је да влада „земљом у којој никада не залази сунце”.

²⁷ Посебно важан био је изум каравела, покретљивих и релативно малих једрењака погодних за дуге пловидбе.

Португалска прекоморска експанзија започиње тек након његове смрти, када је португалска круна одлучила да пронађе поморски пут за Индију. Најпре је Бартоломео Дијас 1488. године дуж западне обале Африке допловио до југа афричког континента, касније названог Рт добре наде, а потом је 1498. године Васко да Гама пронашао пут од поменутог рта до западних обала Индијског потконтинента. У међувремену је довршено освајање обала западне Африке, када је Диого Као открио ушће реке Конго; источне Африке и дела Блиског истока од стране експедиције Пера де Ковиле, те откривено острво Мадагаскар, захваљујући експедицији Диога Дијаса. Португал се укључио и у трку са Шпанијом за освајање Новог света²⁸, па је тако експедиција Педра Алвареса Кабрала открила обале Бразила 1500. године (Diffie and Winus, 1977: 46–185). Кастиља и Арагон су освајањем Гранадског емирата 1492. године ослободиле и последњу територију на Иберијском полуострву под влашћу Мавара, да би касније дошло до уједињења два краљевства у јединствену државу под именом Шпанија.

Краљица Кастиље, Изабела I Кастиљанска, пристала је да финансира подухват Кристофера Колумба, који је желео да открије нови поморски пут за Индију. Његовим открићем америчког континента 1492. године Шпанија је формирала своје прве колоније на Карибима. У наредних неколико деценија Шпанија је освојила огромне просторе у тзв. Источним Индијама²⁹ – Ернан Кортес открио је Мексико и освојио Астечко царство (1519.–1521.), Дијего Веласкес Кубу (1511.), Франсиско Писаро данашњи Перу, разоривши Царство Инка (1532.), а Дијего де Алмагро и Педро де Валдивиа Чиле (1540.). Огроман значај за ширење Шпанске империје имало је и путовање Фернанда Магелана под патронатом шпанског краља Карлоса I.³⁰ Тако је Магелан открио јужне атлантске обале Јужне Америке, Тихи океан, Филипине, а остатак његове преживеле експедиције је преко Индијског океана и Рта добре наде стигао у Шпанију, доказавши да је Земља округла. Захваљујући Магелану, Шпанија је успела да касније успостави своје колоније и на филипинским острвима. Шпанија и Португал су у међувремену потписали Уговор из Тордесиљаса 1494. године посредством папе Александра VI. Њиме је одређена линија поделе новог света између Шпаније и Португала – све што се налазило источно од 46. меридијана припало је Португалу, а западно Шпанији.

---

²⁸ Данашње америчке континенте Шпанци и Португалци су испрва звали Индије, да би се термин Америка тек касније устаљио.

²⁹ Још један од првобитних назива за новооткривене америчке територије.

³⁰ Магелан је био Португалац и најпре је хтео да под заставом Португала крене ка западу у потрази за поморским путем до „острва зачина“ (Молучка острва), али је његов предлог одбио португалски краљ Мануел I.

Освајања нових територија у име Шпанске круне вршили су такозвани конкистадори (шп. освајачи), људи жељни новца и славе. Пустоловине већине конкистадора биле су или финансиране од стране Шпанског двора или им је обећано да ће постати управитељи на територијама које открију. Римокатоличка црква такође је подржавала ове подухвате, шаљући уз конкистадоре своје мисионаре, који су вршили христијанизацију на откривеним просторима. Да би регулисала друштвено-политичке и економске односе у својим прекоморским поседима, Шпанија је врло брзо донела низ закона који су се тицали те материје, од којих су најпознатији Закони о Индијама (*Leyes Indianas*). Треба истаћи да Шпанија своје поседе није третирала као колоније, већ као тзв. прекоморске поседе, премда њихови житељи нису били држављани Шпаније и нису учествовали у политичким и другим збивањима у континенталној Шпанији.³¹

Пандан шпанским конкистадорима били су португалски бандеирантеси. Португалски владари су подстицали насељавање новооткривених територија, а посебно обале данашњег Бразила. Најпре су подстицани бандеирантеси да сами одлазе у Бразил и тамо шире обрадиво земљиште, али је свега неколико породица имало успеха у томе. Потом је португалски краљ Жоао III (*João III*) 1530. године формирао 15 наследних капетанија, које су даване свакоме ко је био заинтересован да их истражује и управља њима. Градови које су Португалци оснивали на бразилској обали развијали су се споро и само су Пернамбуко и Сао Висенте просперирали. С обзиром на то да се систем наследних капетанија показао неефикасним, Бразил је стављен под директну управу португалског двора, која је почела да тамо поставља генералне управитеље.

6.1. Однос према урођеничком становништву и култури

Шпански морепловци, предвођени Колумбом, најпре су се сусрели са мирољубивим Таино народом, који је насељавао карипска острва, југ Флориде и север Колумбије. Тамо су успоставили систем енкомијенди, односно принудног рада на хацијендама који је био праћен и захтевима за порезима у виду злата или других добара. Захваљујући суровој експлоатацији, неухрањености и неотпорности на европске болести (посебно мале богиње), Таино индијанско становништво је за свега неколико деценија готово истребљено. Малобројни преживели измешали су се са шпанским колонистима, а због потребе рада на хацијендама Шпанци су карипска острва, попут Кубе, Хиспањоле и Порторика, населили црним робовима из Африке (*De Las Casas*, 1979: 35). У Средњој Америци

---

³¹ Тек крајем XIX века Шпанија је дала држављанство становницима Кубе и Порторика.

Шпанци су 1521. покорили Астечко царство, предвођено царем Монтезумом, док су мајански народи покорени у потпуности тек 1697. године. Нека од мезоамеричких индијанских племена удружила су се са експедицијом Ернана Кортеса у борби против Астека, јер су их Астеци стално нападали у потрази за ратним заробљеницима, које су приносили као жртве богу Кукулкану. Царство Инка, највеће царство у преколумбовској Америци, покорено је падом града Куска и убиством последњег цара Атавалпа 1533. године. Убрзо су покорени и Гуарани на простору око реке Паране, док је највећи отпор пружао народ Мапуче на југу данашње Аргентине и Чилеа, које Шпанци никада нису у потпуности успели да покоре. У првим годинама шпанске управе однос према различитим индијанским народима био је готово идентичан – коришћени су као радна снага, умирали су што због исцрпљености, што због за њих непознатих болести, а Шпанци су се због недостатка европских жена женили са индијанским женама. Према неким проценама, Шпанци су за 300 година власти на америчким континентима смањили број домородаца за 9/10. Сматра се да је само у Мексику број домородаца спао са 25 милиона 1518. године на 700.000 1623. године (Cook and Borah, 1963). Већ средином XVI века Шпански двор и одређени црквени кругови поставили су питање односа према домородачком становништву. Тако је у Ваљадолиду организована чувена дебата о статусу урођеника затечених у Новом свету (1550–1551). Поставило се неколико кључних питања – да ли су домороци инфериорнији од Европљана, да ли имају душу и да ли је оправдано освајање и евангелизација домородаца. Са једне стране, филозоф и правник Хуан Хинес де Сепулведа бранио је шпанске освајачке походе и европску супериорност. Са друге стране, доминиканац Бартоломе де лас Касас супротставио се таквом ставу, оштро критикујући суровост освајача на том простору. Превагу су однеле тезе које је заступао Де лас Касас – да су Индијанци људи и да имају душу, чиме су спасени милиони урођеничких живота, премда нису били лишени ропства. Структура моћи у шпанским колонијама била је строго пирамидална и директно везана за етничко и расно порекло (тзв. пигментократија). На врху пирамиде моћи били су управитељи, обавезно људи рођени у Шпанији и послати од Круне. Испод њих били су креоли³², као припадници нижег чиновничког апарата или свештенства, али никада нису могли заузети место Шпанаца рођених у Шпанији и нису имали могућност слободне трговине као они. Хијерархијски ниже од креола били су местици³³ и мулати³⁴, а испод њих чистокрвни Индијанци. Најнижи слој становништва чинили су замбоси³⁵ и црнци, који су у највећој мери коришћени као робовска радна снага (Meléndez Obando, 2018). Однос према домородачкој

---

³² Шпанци по оцу и мајци рођени и одрасли у Новом свету.

³³ Потомци мешања Европљана и америчких староседелаца.

³⁴ Потомци мешања Европљана и Африканаца или Афроамериканаца.

³⁵ Потомци мешања Индијанаца и Афроамериканаца.

култури био је деструктиван. Иако су Шпанци превасходно трагали за златом, сребром и зачинама и нису били заинтересовани за урођеничка културна богатства, Римокатоличка црква настојала је да затечено становништво християнизује. Стога је њихова дотадашња религија била проказана као паганска, па чак и сатанистичка. С обзиром на то да је религија имала централну улогу у животу и друштвено-политичким односима Индијанаца, њихова целокупна култура била је у потпуности потиснута. Шпанци су уништили велики број материјалних и писаних трагова о историји и култури домородаца, а значајан број храмова порушили или преиначили у хришћанске цркве. Упркос томе, и данас су присутни остаци домородачке културе, па чак и древних веровања која су се инкорпорирала у хришћанске култове, пре свега захваљујући идеологији индигенизма, посвећеној њеној обнови и заштити, а која је преплављивала Латинску Америку 1930-их. Важно је истаћи и то да су новонастале независне државе на том простору у XIX веку биле такође непријатељски настројене према домородачком културном наслеђу (Cott and Lee, 2007: 129).

Португалски освајачи имали су сличан однос према урођеницима Бразила и њиховој култури. Велики број тамошњих урођеника умро је у првом налету Португалаца, како због лошег третмана над њима, тако и због болести које су са собом донели. Када је Педро Алварес Кабрал открио обале данашњег Бразила 1500. године, племена попут Тупија и Тапуија бројала су укупно 2,5 милиона људи. Број урођеника на том простору почетком XVII века износио је свега 250.000. Племена у дубоким шумама Амазоније дуго су одолевала због неприступачности терена, али се крчењем амазонских кишних шума ситуација нагло погоршала. Само између 1900. и 1957. године уништено је преко 80 индијанских племена Амазоније, чиме је та популација доживела пад бројности од 80% – са 1 милиона на 200.000. Упркос томе, у Бразилу данас живи највећи број људи на свету који нису имали контакт са цивилизацијом (Dos Santos, 2012). Португалски насељеници су се, баш као и Шпанци, често мешали са домородачким женама. Племена Бразила нису имала развијену цивилизацију и културу, попут Астека, Маја и Инка, тако да је процес њихове християнизације обављен брзо и ефикасно. У том процесу посебно се истицао бенедиктански ред. На простору Африке, поред злата и слоноваче, Португалци су брутално искоришћавали локално црначко становништво као робовску радну снагу. Већ почетком XVI века 10% становништва Лисабона чинили су афрички робови. Процењује се да је током колонијалног и робовласничког доба око 11 милиона афричких робова пребачено преко Атлантског океана. С обзиром на то да је већина њих била ухваћена у западној Африци, где су Португалци имали значајне поседе, јасно је да је удео робова који су они ухватили и продали био огроман. Португалци су у Африци затекли градове који су били исти или чак већи од оних европских, а којима су

владале устаљене династије. Премда су Португалци били спремни да усвоје нека афричка културна достигнућа (попут медицине, али и спиритуализма и мистицизма), и на овом простору су хришћанство и западноевропски модел живота постепено наметнути. Португал се на простору Африке (Ангола, Мозамбик, Гвинеја Бисао, Зеленортска Острва и Сао Томе и Принципе) задржао све до 70-их година XX века и током борбе за независност ових територија починио тешке злочине против цивила. Један од најпознатијих је масакр у селу Виријаму у Мозамбику 1972. године, у коме су португалски командоси убили око 300 локалних сељака (Dhada, 2015).

Савремена мишљења о позитивним и негативним ефектима шпанске и португалске колонијалне управе подељена су. За једне, Шпанци и Португалци су у новооткривене земље донели развијену културу и цивилизацију, хришћанство, међународно употребљиве језике и омогућили им везу са остатком света. Овако крајње поједностављен поглед на иберијске колонизаторе претеран је и једностран. За друге, обе империје чиниле су тешке злочине према домородачком становништву, терале га на принудни рад, збрисале његову културу, традицију и веровања, готово искорениле његов језик и експлоатисале ресурсе. Коначна истина је вероватно негде између ове две екстремне тврдње.

Треба напоменути да је антишпанска кампања, познатија под називом Црна легенда (*La Leyenda Negra*), присутна још од XVI века, када су енглески и холандски писци вршили пропаганду против политичког, војног и културног утицаја Шпаније (посебно у време тзв. шпанског златног века). Од тада па до данас присутна је пропаганда већег или мањег интензитета против реконкисте, шпанског освајања Америке и деловања инквизиције. Савремени напади на овај део шпанске историје иду толико далеко да неки историчари тврде да су Шпанци у Новом свету починили злочине равне Холокаусту из XX века, убивши на милионе урођеника. Нико, па чак ни шпанска историографија, не негира злочине и нехумани третман над урођеницима у првих 50 година освајања Америке.

Португал је био последња колонијална европска сила која је законом забранила ропство и дозволила држављанство за све становнике колонија. Треба напоменути да је данас све више португалских историчара и филозофа који осуђују колонијалну прошлост и противе се употреби термина попут „португалска открића“, „културна супериорност“ итд. Године 2018. у Лисабону покренута су два јавна пројекта, која представљају два различита погледа на колонијалну прошлост Португала. Први је изградња меморијалног центра посвећеног жртвама ропства, а други је изградња музеја посвећеног величању португалских истраживача. Премда се Португал данас сматра једном од најмање расистичких и ксенофобних држава, Беатрис Гомес Дијас, руководицац првог

пројекта, сматра да грађани Португала који имају афричко порекло још увек не уживају равноправан статус у португалском друштву.

Може се рећи да су управо Португалци били пионири робовласничког изабљивања афричких црнаца. Не само да су афричке робове продавали (процењено је да су европске колонијалне силе током периода колонијализма свеукупно преко Атлантског океана пребациле око 11 милиона робова), већ су их користили и за сопствене потребе, па су тако почетком XVI века 10% становништва Лисабона чинили управо робови. Колико се Португал грчевито борио да сачува своје поседе у Африци говори податак да је током Португалског колонијалног рата (1961.-1974.) ова земља издвајала 40% буџета за финансирање истог, у коме је учествовало око 145.000 Португалаца, а који је иза себе оставио 50.000 мртвих у Анголи, 60.000 у Мозамбику и 6.000 у Гвинеји Бисао.

Тешко је дати једнострану оцену иберијског колонијализма. Нема сумње да је сусрет иберијских освајача и домородаца широм света био болан и трауматичан за ове друге с обзиром на то да су били технолошки назаднији од Европљана. Неспорна је чињеница да су чињени злочини „у име краља и крста“, како у Америци, тако и у Африци, посебно у првим годинама освајања. Принудни рад и ропство такође су били широко распрострањени и били су искључиво у функцији богаћења Шпанске и Португалске круне, као и Римокатоличке цркве. Тешко је проценити колики број урођеника је страдао од шпанског или португалског мача и принудног рада, а колики од болести на које нису били имуни. Чињеница је да Шпанци и Португалци нису истребили све индијанске и афричке народе, као што је то учинила Британска круна, односно Сједињене Америчке Државе.

7. Поједине земље у свом колонијалном походу

Холандски колонијални модел: Као морепловци и трговци, Холанђани су под контролом држали читав низ стратешких локација на којима су, по јефтиним ценама, набављали не само племените метале и друге сировине (зачине, кафу, шећер, памук итд.), већ и људе лишавајући их слободе. Нарочито је улога Холандије била важна у трговини робљем. Такође, трговина зачинама и другим сировинама утицала је на развој робовског плантажног система на Карибима и холандској Гвајани (данашњи Суринам). На овом простору, изабљивање домородаца и заразне болести доводили су до изумирања целокупне староседелачке популације. Зато су Холанђани морали да насељавају робовску радну снагу из западне Африке трајно мењајући демографску слику читавог

карипског региона. Ропство је као пракса у различитим формама опстајало у свим холандским карипским колонијама све до друге половине XIX века и представљало основну друштвену и економску карактеристику ових простора. Најдрастичнији је случај Суринама, где су сурови услови узгајања шећерне трске, кафе и памука проузроковали висок морталитет и потребу за константним увозом нове робовске радне снаге – у периоду од XVII до XIX века сматра се да је у Суринам допремљено 213.000 људи. О смртности на плантажама говори забележени број робова у тренутку када је тридесетих година XIX века успостављен власнички регистар: Африканаца, као и оних који су на плантажама рођени у том тренутку нема више од 46.000.

Немачки колонијални модел свакако је најтрагичнији, не зато што по својој бруталности одудара од других, већ зато што је немачко поступање у данашњој Намибији заправо представљало показну вежбу за оно што ће се четрдесетих година XX века догађати у Европи и остатку света. Монструозности над становништвом Намибије остале су непримећене само због боје коже жртава. Отуда не треба да чуди тврдња Ајме Сезера да Хитлеров грех заправо није Холокауст сам по себи, већ чињеница да га је спровео на тлу Европе.

Посебно је трагична *колонијална судбина Хаитија*. Ова карипска земља смештена на западном делу острва Хиспањола била је међу првима на удару шпанских конквистадора који су збрисали тамошње урођенике, па су касније били приморани да доводе афричке робове као радну снагу на плантажама. Преци данашњих Хаићана не само да су морали да раде најтеже послове у екстремно тешким условима за Шпанце, а потом и за Французе, већ су морали истовремено да се навикавају на нов животни простор и да изграђују нови језик (данас креолски хаићански) упоредо градећи оно што се данас назива хаићанском нацијом.

8. Закључак

Трговина људима из Африке је трагедија читаве људске историје. Афрички мушкарци, жене и деца од XV до XIX века су присилно поробљавани, депортовани и милиони људи су умирали. Поједина племена, да би сачувала себе, учествовала су у поробљавању других племена. Кривица и стид који су остали њиховим потомцима довели су до тога да се у Камеруну о томе не говори. Класична теорија о траумама, трауму ограничава на животни век онога ко ју је преживео, али новија истраживања показују другачије. Трауме се колективно могу преносити генерацијама, што је доказано и у случају Холокауста. Афричко друштво које је обележено колонијалном траумом захтева већи ангажман са постколонијалном перспективом.

Свеукупно гледано, може се рећи да се наследнице некадашњих европских колонијалних сила никада до краја нису суочиле са „тамним мрљама“ њихове прошлости. Размере многих злочина почињених у Африци, Латинској Америци и Азији никада неће бити до краја докучене, а катастрофалне последице политика метропола некадашње колоније и данас осећају и питање је да ли ће се икада опоравити. Најбољи лек за неоколонијализам који се у разним формама сервира народима и државама широм наше планете јесте подсећање на ужасе колонијализма и стално писање и читање о истом, јер је, како је то рекао Тарик Рамадан, образовање једини начин да се одупремо колонијализму.

9. Литература

- Aaron Gillette, *Racial Theories in Fascist Italy*, Routledge, 2002.
- Арент Х., *Извори тоталитаризма*, II, Поглавље VI.
- Van Reybrouck, David (2014): *Congo: The Epic History of a People*, London: Fourth Estate. ISBN 978-0-00-756290-9.
- Vansina, Jan (2010): *Being Colonized: The Kuba Experience in Rural Congo, 1880–1960* Madison: University of Wisconsin Press. ISBN 978- 0-299-23644-1.
- Видојевић, З.: Друштвени сукоби од класних до ратних, Београд: Радничка штампа, 1993.
- Голубовић, З.: *Човек и његов свет у антрополошкој перспективи*, Београд: Просвета, 1973.
- Диверже М., *Демократија без народа*, Рад, Београд, 1968.
- Diffie, Bailey W. and Winius, George D. *Foundations of the Portuguese Empire 1415-1518*, University of Minnesota, 1977.
- Dos Santos, Uilton Manoel. "English Version of Human Rights Complaint Document submitted to the United Nations OHCHR by the National Indigenous Peoples Organization from Brazil (APIB)", Document submitted by Uilton Tuxá (APIB) to the OHCHR in Geneva, 13 November 2012.
- Dhada, Mustafah. *The Portuguese Massacre of Wiriyanu in Colonial Mozambique, 1964-2013*, Bloomsbury Academic, London, 2015.
- Јањић Д., *Расизам*, Енциклопедија политичке културе, Београд, 1993.
- Johanson D., *In Search of Human Origins*, WGBH Educational Foundation, 1994.
- Meléndez Obando, Mauricio. "Las castas en Hispanoamérica: clases y diversidad racial durante la colonia", *Panorama Cultural*, 04/12/2018.
- Милашиновић, Радомир, М., Милашиновић, Срђан, М., *Основи теорије конфликта*, Факултет безбедности, Београд, 2007
- Osborn H. F., *The Evolution of Human Races*, Published C. Scribner's Sons, 1917.
- Park, E. R.: *Race and Culture*, The Free Press, Glencoe, 1950.
- Renton, David; Seddon, David; Zeilig, Leo (2007): *The Congo: Plunder and Resistance*. London: Zed Books. ISBN 978-1-84277-485-4
- Stengers, Jean (1969): "The Congo Free State and the Belgian Congo before 1914". In Gann, L. H.; Duignan, Peter (eds.). *Colonialism in Africa, 1870–1914. I*. Cambridge: Cambridge University Press. pp. 261–92.
- Хараламбос М., *Социологија, Теме и перспективе*, Голден Маркетинг, Загреб, 2002.
- Харун Ј., *Страхоте које је дарвинизам донео човечанству*, Центар за природњачке студије, Београд, 2002.
- Хобс, Т.: *Левијатан*, Београд: Култура, 1961. у књизи: Милашиновић, Р.; Милашиновић, С.: *Увод у теорије конфликта*, Београд: Факултет цивилне одбране, 2004.
- Hochild, Adam (1999): *King Leopold's Ghost: A Story of Greed, Terror and Heroism in Colonial Africa*, London: Mariner Books
- Cook, S. F. y Borah, W. W. *The indian population of Central Mexico*, Berkeley (Cal.), University of California Press, 1963.
- Cott, Van and Lee, Donna. "Latin America's Indigenous Peoples", *Journal of Democracy*, Volume 18, Number 4, October 2007, pp. 127-142.